

DOMINIK ABRAMOWICZ, ZBIGNIEW ŚNIESZKO

DOLINY A OSADNICTWO PRADZIEJOWE. BADANIA W DOLINACH KŁODNICY I CZARNEJ PRZEMSZY

WSTĘP

Oczywistość związku osadnictwa z dolinami jest tak duża, że nie jest intencją autorów powtarzanie w tym miejscu znanych powszechnie ustaleń. Traktujemy ten tytuł jako okazję do przytoczenia kolejnych faktów odnoszących się do przeszłości a ustalonych w efekcie interdyscyplinarnych badań podjętych w ramach programu ratowniczych prac archeologicznych. Przeprowadzono je w Lanach Małych, gm. Rudziniec oraz w Wojkowicach Kościelnych, gm. Siewierz, woj. śląskie (ryc.1). Pierwsza z wymienionych miejscowości jest położona nad Kłodnicą (prawobrzeżnym dopływem I-go rzędu górnej Odry), druga nad Czarną Przemszą (lewobrzeżnym dopływem II rzędu górnej Wisły). Stanowisko Lany Małe znajduje się w obrębie terasy nadzalewowej doliny Kłodnicy, w strefie granicznej zróżnicowanych krajobrazów Kotliny Raciborskiej (ryc. 2: A). Na północ od rzeki leżą fragmenty Wysoczyzny Proboszczowickiej, na południe Wysoczyzny Rachowickiej. Wojkowice Kościelne znajdują się w dnie doliny Czarnej Przemszy przecinającej środkową część Garbu Tamogórskiego, a w części wschodniej Kotliny Dąbrowską (ryc. 2: B).

Bezpośrednim powodem wszczęcia na szerszą skalę prac archeologicznych (1998 r.) w Lanach na st. 16 (osadzie wielokulturowej) było zagrożenie zniszczeniem wskutek planowanej budowy autostrady A4¹ (Abramowicz, 2001, 2001a; Ablamowicz, Śnieszko, 2001). Badania w Wojkowicach podjęto w 2003 r., w związku z budową nowej drogi do lotniska w Pyrzowicach² (Ablamowicz, Śnieszko, w druku).

Rozpoznaniami archeologicznym towarzyszyły badania cech współczesnego środowiska jak i paleogeograficzne. Wyniki tych opracowań znajdują się w archiwach inwestorów jako teksty niepublikowane. Część z nich została opublikowana i jest cytowana w niniejszym opracowaniu. Poniżej wyartykułowane będą te rezultaty badań, które wskazują na rolę, jaką w lokalizacji osadnictwa pradziejowego odgrywają cechy środowiska i typ gospodarki.

STAN BADAŃ

Wielodyscyplinarne badania paleośrodowiskowe, uwzględniające złożone i ważne interakcje między pra- i wczesnodziejowymi populacjami a środowiskiem, podjęto na Górnym Śląsku oraz terenach pogranicznych stosunkowo niedawno. Ich wyniki były prezentowane na łamach literatury przedmiotu, a także podczas licznych konferencji i warsztatów „środowiskowych” (np. Klimek, Koceł, 1997, 1998; Ablamowicz, Makowiecki, 2003; Waga,

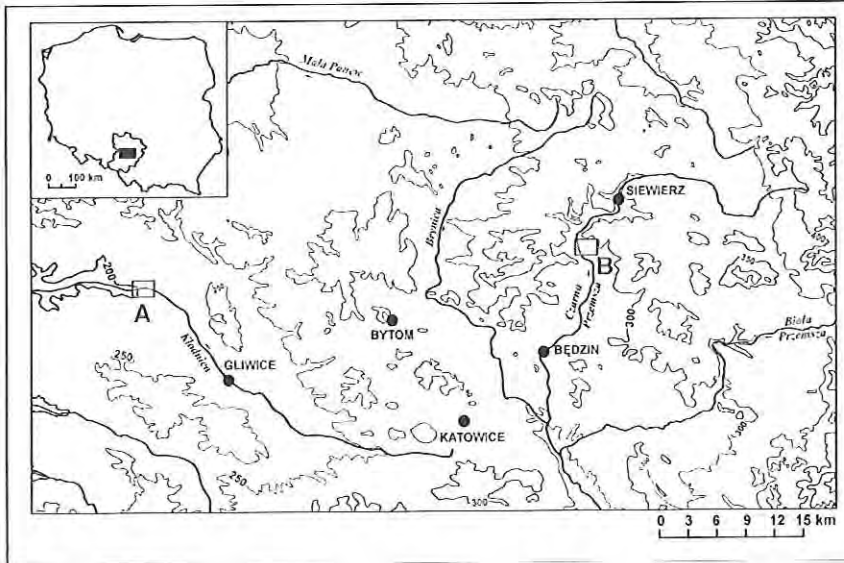
¹ Prace terenowe i pierwszy etap analiz szczegółowych wykonano ze środków ówczesnej Agencji Budowy i Eksploatacji Autostrad w Warszawie, kolejny m.in. dzięki pozyskaniu dotacji ze środków Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej w Warszawie, w ramach programu „TRAKT”, w roku 1999.

² Badania realizowano z funduszy Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad Oddziału w Katowicach, Oddziału Katowickiego Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich i Muzeum Śląskiego w Katowicach.

Kocel, 2003; Ablamowicz, Śnieszko, 2004). W tym miejscu należy zwrócić uwagę na periodyk „Rzeki. Kultura – cywilizacja – historia”, na którego łamach toczy się interdyscyplinarna dyskusja poświęcona „upowszechnianiu wiedzy wynikającej z badań nad kulturowymi funkcjami rzek oraz problemom aktywnej ochrony ich cywilizacyjnego dziedzictwa” (Kołtuniak, 1992).

W ostatnich latach pewną uwagę poświęcono interakcjom człowiek i środowisko w pradziejach na wspomnianym w tytule obszarze, m.in. w dolinach Kłodnicy, Rudy i Przemszy (Ablamowicz, Śnieszko, 2001; Wójcicki, Nita, 2004; Klimek, 1996, 1999; Foltyn, Foltyn, Waga, 2004; Ablamowicz, Śnieszko, w druku).

Badania na stanowiskach Lany Male i Wojkowice Kościelne oraz w Przeczach są jednym z przyczynków do studiów relacji człowiek – środowisko w pradziejach na Śląsku.

Ryc. 1. Obszar badań.

A – Lany Male, B – Wojkowice Kościelne-Przeczyc.

Fig. 1. Location of investigation area.

A – fragment of the Kłodnica valley in Lany Male, B – fragment of the Czarna Przemsza valley in the area of Wojkowice Kościelne – Przeczyc.

Lany Male

Rejon miejscowości był wielokrotnie penetrowany przez archeologów już w latach 30. XX w., w związku z budową przez Niemców autostrady Wrocław-Gliwice, a także pobliskiego Kanalu Gliwickiego. Wówczas odkryto m.in. w rejonie planowanego rozjazdu osadę pradziejową (stanowisko nr 16), badaną w niewielkim zakresie wykopaliskowo w 1937 r. (Ablamowicz, 2001, 2001a; Ablamowicz, Śnieszko, 2001). W 1987 r. opisywany teren objęto badaniami powierzchniowymi w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (obszar AZP 95-42; H. Wojciechowska i I. Wrzolek), natomiast w 1996 r. uzupełniającymi pracami archeologicznymi (weryfikacyjnymi-powierzchniowymi i sondażowymi) w związku z planową budową autostrady A4. W rezultacie na stanowisku nr 16 podjęto w 1998 r. ratownicze, szerokopłaszczyznowe prace archeologiczne, w których wyniku odkryto blisko 1500 obiektów o zróżnicowanej funkcji,

charakterze i chronologii (w tym m.in. chaty), miejscami resztki zniwelowanej warstwy kulturowej, zawierające obfitą ilość materiałów zabytkowych. Prace te uzupełniono rozpoznaniem zaplecza i kontekstu kulturowego osady, a także badaniami wielodyscyplinarnymi, dotyczącymi relacji łączących ówczesne populacje ze środowiskiem. Generalnie stwierdzono, że rejon Lanów był w przeszłości zasiedlany wielokrotnie. Poza incydentalną obecnością człowieka (paleolit schyłkowy, mezolit, neolit, neolit/wczesny brąz) szczególne nasilenie osadnictwa stwierdzono w zaawansowanej epoce brązu-wczesnej epoce żelaza (ok. 1000-400 BC). Wtedy istniała tu rozległa, prawdopodobnie kilkufazowa osada ludności podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnos Śląsko-malopolskiej kultury łużyckiej. W tym samym miejscu powstała później kilkudworeza osada kultury przeworskiej w późnym okresie wpływów rzymskich (III-IV w. AD), następnie osada wczesnośredniowieczna (VII-IX w.) o luźnej zabudowie i - być może - późnośredniowieczna (XIII-XV w.). Podstawą bytu ludności kultury łużyckiej stanowiły rolnictwo i hodowla. W wypadku populacji kultury przeworskiej było podobnie, choć zastanawia duża ilość pieców i palenisk, częściowo tworzących wyodrębniającą się część produkcyjną na obrzeżach południowych strefy mieszkalnej, nieokreślonego przeznaczenia.

W bezpośrednim sąsiedztwie osady wielokulturowej, w promieniu około 5 km, stwierdzono aż 47 stanowisk (częściowo również wielofazowych), o chronologii ramowej zbieżnej z intensywnymi okresami użytkowania osady w Lanach st. 16 (populacje: łużycka, przeworska, wczesnośredniowieczna). Większość z nich koncentruje się w pasie ciągnącym się wzdłuż północnej krawędzi terasy Kłodnicy na odcinku długości około 3 km (na południowej terasie śladów osadnictwa brak). Wyróżnia się tu 34 stanowiska kultury łużyckiej (w tym osady, minimum 1 cmentarzysko), 16 kultury przeworskiej i 8 z wczesnego średniowiecza (ryc. 2: A).

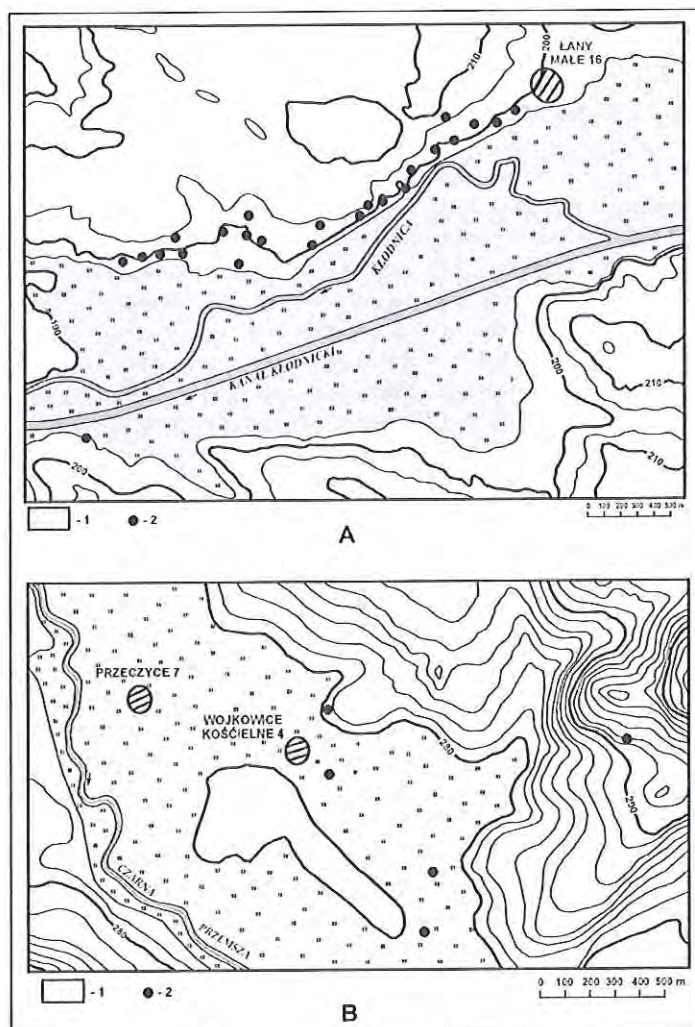
Wojkowice Kościelne-Przeczyce

Rejon miejscowości i ich sąsiedztwa w strefie inwestycji drogowej nie był praktycznie wcześniej penetrowany przez archeologów, nie przeprowadzono tu również badań powierzchniowych AZP (Ablamowicz, Śnieszko w druku). Kwerenda archiwalna pozwoliła jedynie ustalić, że same Wojkowice istniały co najmniej w XIII-XIV w.³

Pierwszym etapem badań stały się archeologiczne, uzupełniające prace powierzchniowe (Ablamowicz i in., 2003). W strefie pól odkryto zaledwie siedem stanowisk, a ostatecznie – już po podjęciu odhumusowania w obrębie nadrzecznych łąk – kolejne, ósme. Były to w Wojkowicach Kościelnych: st. 1 (punkt osadniczy; okres nowożytny), st. 2 (śląd osadnictwa z epoki kamienia), st. 3 (ślady osadnictwa: z epoki kamienia, kultury przeworskiej z późnego okresu wpływ rzymskich, okresu nowożytnego), st. 4 (obozowisko z epoki kamienia, osady kultury przeworskiej z późnego okresu wpływ rzymskich, wczesnego średniowiecza; punkt osadniczy z okresu nowożytnego), st. 5 (ślady osadnictwa z epoki kamienia i późnego średniowiecza-okresu nowożytnego) i st. 6 (śląd osadnictwa z epoki kamienia); natomiast w Przeczycach: st. 7 (osada wczesnośredniowieczna z XII w.) – ryc. 2: B. Podjęte różnymi technikami rozpoznania poszczególnych stanowisk doprowadziły

³ Wojkowice Kościelne (wg źródeł średniowiecznych początkowo *Wojkowice*) są wzmiankowane w rachunkach świętopietrza jako wieś w latach 1325-1327 (*Plebanus ecclesiae de Woykowicz*), a także 1470-1480 (*Woykowicze Kosczelne*). Jest to jedna z najstarszych miejscowości na ziemi siewierskiej (Rymut 1994). Sądzi się, iż historycznie wieś jest starsza, gdyż wg niektórych historyków kościół może pochodzić z lat 1220 -1229, z czasów biskupa krakowskiego Iwo Odrowąża (?-1229); ponadto we wzmiance jest mowa o świętopietrze w wysokości 4 skojeców i 8 denarów co zdaje się dowodzić, iż istnienie tu parafii było już ugruntowane (parafie będące w stanie organizacji z reguły były zwalniane z podatku). Pierwsza wzmianka historyczna o szkole parafialnej pochodzi natomiast z 1598 r. (Noga 1994).

do podjęcia prac ratowniczych w Wojkowicach st. 4 oraz w Przeczycach st. 7, usytuowanych w dnie doliny Czarnej Przemszy (Ablamowicz i in., 2004; Wójcik, Bartczak, 2006). Na st. 4 zidentyfikowano (poza incydentalnymi zabytkami z paleolitu schyłkowego-neolitu) jednodworczą osadę kultury przeworskiej z III-IV w., ponadto nieliczne pozostałości rozproszonego osadnictwa wczesnośredniowiecznego z XII-XIV? w. W wypadku populacji przeworskiej (zapewne 1 rodziny) podstawą jej bytu były hodowla i rolnictwo.

Ryc. 2. Lokalizacja stanowisk archeologicznych: A – rejon Lanów Małych, B – rejon Wojkowice Kościelnych-Przeczyc.

1 – dno doliny, 2 – stanowiska archeologiczne.

Fig. 2. Location of archaeological sites in relation to the valley bottom: A – Lany Male area, B – Wojkowice Kościelne – Przeczycze area.

1 – bottom area, 2 – archacological sites.

Z kolei badane szerokopłaszczyznowo stanowisko w Przechylich nie dostarczyło znalezisk dowodzących rolniczo-hodowlanych zajęć wczesnośredniowiecznej ludności. Ilość i zróżnicowanie zidentyfikowanych obiektów (w tym np. studni, w typie płuczek?), znalezione materiały zabytkowe (m.in. półprodukty ołowiane) wskazują jednoznacznie na produkcyjny charakter stanowiska (badanej jego części).

Równocześnie z poszukiwaniami archeologicznymi, zarówno w Lanach Małych jak i w Wojkowicach Kościelnych, były prowadzone badania dotyczące rekonstrukcji zmian środowiska oparte o analizy osadów wypełniających dna dolin. Obejmowały one analizy sedymentologiczne, paleopedologiczne i paleobotaniczne (palinologiczne, dendrologiczne). Towarzyszyły im także badania roślinnych makroszczałków i kości zwierzęcych zachowanych na stanowiskach archeologicznych. Zebrany materiał organiczny był w części poddany badaniom radiowęglowym.

STUDIUM PORÓWNAWCZE

W świetle zebranych informacji o śladach osadnictwa pradziejowego pojawiają się liczne pytania, związane z pra- i wczesnodziejowymi relacjami wspomnianych populacji ze środowiskiem dolin rzecznych. Do podstawowych należy pytanie, dlaczego w rejonie Lanów mamy do czynienia z zagęszczeniem osadnictwa w różnych jego fazach i dlaczego okresowo utrzymywało się tu osadnictwo długoczasowe (w wypadku kultury lużyckiej rzędu minimum 600-800 lat), natomiast w wypadku Wojkowic i Przechylich konstatuje się nikłość zainteresowania terenem w czasach przed- i wczesnohistorycznych, a wyjątkiem jest jedynie XII-wieczna osada „przemysłowa”.

Poziom współczesnego dna dolin dorzecza Odry i Wisły w Polsce południowej uformował się zasadniczo już przed początkiem holocenu, kiedy rzeki wciąły się do poziomu dzisiejszej terasy zalewowej. Od tego ważnego etapu erozji wgłębnej w obrębie najniższej położonych partii dolin rozwijały się autonomicznie dwa obszary. Obszar dna był kształtowany przez procesy związane z funkcjonowaniem koryta rzecznego w ścisłym związku ze zmianami stosunków wodnych w zlewni. Ponad nim funkcjonował obszar terasy nadzalewowej, będącej rezydium vistuliańskiego dna. Była ona w niewielkim stopniu zależna od procesów kształtujących dno doliny. Wraz z upływem czasu powierzchnia holocenu dna powiększała się kosztem vistuliańskiej terasy nadzalewowej. Krajobraz dna doliny w holocenie był niestabilny i na jego ewolucję miały istotny wpływ zmiany klimatyczne, przekładające się na zmienność stosunków wodnych. Holocenu wahań klimatu w mniejszym stopniu wpływały na niestabilność środowiska terasy nadzalewowej. Atrakcyjność dla pradziejowego osadnictwa obydwu powierzchni była duża i wynikała przede wszystkim z ich równinnego charakteru.

W osadach dna doliny dotrwał do dzisiejszych czasów zapis takich holocenu zmian jak: przemieszczanie się koryta, formowanie różnej genezy zbiorników wód stojących i ich zanik, tworzenie pokryw osadów organogenicznych związanych z podtopieniem, głębokie rozcięcia i związane z tym drenaż wód (osuszanie dna) i wreszcie pojedyncze lub powtarzające się powodzie.

W tym dynamicznym środowisku równiny zalewowej tylko w niektórych etapach jej ewolucji mogły pojawiać się grupy ludzkie, osiedlające się na dłuższy lub krótszy czas. W głównej mierze decydowały o tym aktualne stosunki wodne. Atutem dla osadnictwa w dnie doliny była bliskość płynącej wody i brak podmokłości na przeważającej jej powierzchni. Optymalnym środowiskiem było suche dno z korytem o niewielkich wahaniami stanów wody i rzadkimi powodziami. Dodatkową atrakcją mogły stanowić niezarośnięte zbiorniki wód stojących. Ograniczeniem w eksploracji dna dolin przez społeczności rolnicze była we

wczesnych etapach ewolucji mała żyzność gleb, rozwiniętych z reguły na piaskach. W miarę upływu czasu, podczas którego zachodziły zmiany klimatyczne, dno doliny było na przemian podtapiane i osuszane. W efekcie przyrastala powierzchnia gleb potorfowych, a później powierzchnia gleb rozwiniętych na drobnoziarnistych osadach powodziowych. Wraz z upływem czasu w holocenie wzrastało zatem litologiczne zróżnicowanie osadów przypowierzchniowych i gleb. Na dnach piaszczystych, gdzie pierwotnie dominowały gleby mało wydajne, przybywało powierzchni o większej wartości bonitacyjnej.

Oferta środowiska terasy nadzalewowej nie była tak zmienna w czasie. Jej wykorzystanie w dużym stopniu zależało od wielkości równinnej powierzchni. Wśród ważnych elementów przyciągających osadnictwo w ten obszar należy wymienić jakość gleb (w przypadku rolników), łatwy dostęp do wody pitnej i obecność niezbędnych w danych czasach surowców skalnych.

Większość grup osadniczych, lokujących się w niższej położonych partiach dolin, eksplorowała z różnym nasileniem zarówno dno doliny, terasy nadzalewowe jak i stoki. Dlatego wyjaśnienie wymaga jedynie wybór miejsca do lokalizacji stałych osad lub pojedynczych domostw.

Do dyskusji tego problemu dobrze nadają się uzyskane rezultaty badań, realizowanych w dolinach Kłodnicy i Czarnej Przemszy. Najintensywniej w pradziejach był eksploatowany fragment doliny Kłodnicy w miejscowości Łany Małe, w okresie rolniczego osadnictwa lużyckiego (ok. 1000-400 BC). Było ono zlokalizowane w prawobrzeżnej części doliny na płaskiej równinie, zawieszona 4-5 m nad dnem, zbudowana z glin zwałowych przykrytych lokalnie cienkimi warstwami piasków i pyłów oraz pyłowych aluwiiów vistuliańskich, przechodzących w lessowe stoki (Ablamowicz, Śnieszko, 2001). W obrębie dna doliny w okresie osadnictwa lużyckiego istniały już rozległe pokrywy torfowe, występujące w sąsiedztwie powierzchni piaszczystych. Tak duże zróżnicowanie litologiczne w najbliższym sąsiedztwie rozpoznanej osady miało przełożenie na niespotykane duże urozmaicenie pokrywy glebowej. Występowały tu gleby nie tylko o zróżnicowanej żyzności, ale także o odmiennych stosunkach wodnych i walorach agrotechnicznych (gleby brunatne, płowe, rdzawe, pobagiennie). W skarpię stanowiącej granicę między dnem doliny i wyższym, poligenetycznym poziomem, na którym skupiło się osadnictwo pradziejowe występują ily trzeciorzędowe. Ily te oraz gliny zwałowe i pyły ilaste znalazły zastosowanie do wyrobu lokalnej ceramiki (Śnieszko, Karwowski, 1998). Dodatkowym walorem w Lanach Małych była dosłoneczna ekspozycja prawobrzeżnej części doliny, dostępność koryta rzecznoego i okresowo obecność w pobliżu skarpy zbiornika wody stojącej (Ablamowicz, Śnieszko, 2001). Nie stwierdzono osadnictwa w obrębie dna doliny zarówno w interesującym nas okresie, jak i w innych fazach osadnictwa. Na uwagę zasługuje podkreślenie, że wcześniejsze jak i późniejsze od fazy lużyckiej osadnictwo było lokalizowane dokładnie w tym samym miejscu. Oznacza to, że każda pojawiająca się w dolinie grupa osadników preferowała ten właśnie obszar. Wpływ pradziejowej antropopresji na ewolucję doliny w tym fragmencie był nieznaczny i wynikał z użytkowania głównie powierzchni równinnej. Mady związane z podwoziami i deforestacją zboczy zostały wydatowane na okres późniejszy od XIII stulecia.

Odmiennym, wybranym do studium porównawczego fragmentem doliny, jest odcinek Czarnej Przemszy w rejonie Wojkowie Kościelne-Przeczyce (Śnieszko, 2005, 2006; Ablamowicz, Śnieszko, w druku). Rzeka płynie tu po rozległej płaskiej równinie aluwialnej o szerokości do 1 km. Równina ta jest zbudowana z erozyjnych, późnovistuliańskich piaszczystych cokolów, sąsiadujących na niemal tej samej wysokości ze stropem holocenijskich aluwiiów o zróżnicowanej genezie. Przeważająca część vistuliańskich osadów wystaje kilkanaście-kilkadziesiąt centymetrów ponad aluwia holocenijskie, co ma istotne znaczenie dla

mozaiki stosunków wodnych w glebach dna doliny. Jedynie niewielkie listwy aluwiów vistuliańskich tworzą piaszczyste powierzchnie, położone wyżej (2 do 5 m nad holocenijskie dno). Rozległej piaszczystej równinie towarzyszą stoki pokryte zwietrzeliną skał węglanowych i rezydiami osadów glacialnych. Na wychodniach dolomitowych zwietrzelin zlokalizowane są kruszczone gniazda cerusytu (węglan ołowiu), należącego do rud o niskiej temperaturze topnienia. Niekorzystne warunki edaficzne, przejawiające się dominacją gleb napiaskowych na aluwialnej równinie i rędzin oraz gleb napiaskowych na zboczach, czynią ten fragment doliny mało atrakcyjnym dla pradziejowego osadnictwa rolniczego. Znajduje to potwierdzenie w badaniach archeologicznych. Także analizy palinologiczne występujących w dnie torfów wskazują na narastanie presji związanej z rolnictwem dopiero w czasach historycznych.

Dyskusji wymaga ocena powodów zlokalizowania we wzmiankowanym obszarze XII-wiecznej osady „przemysłowej”, w której udokumentowano ślady hutnictwa ołowiu. Na obecnym etapie można stwierdzić, że została ona zlokalizowana w pobliżu ówczesnego koryta Czarnej Przemszy. Nie udało się natomiast zlokalizować wychodni złóż kruszczonej rudy. Przekazy historyczne nie wykluczają, że mogły się one znajdować na którymś ze zboczy, przylegających bezpośrednio do dna doliny w pobliżu osady. Aktualnie trwają badania mające na celu stwierdzenie, czy występujące tuż koło osady wypełniska mineralne istniejących w przeszłości „stawów” o nieudokumentowanej genezie, odpowiadają chronologicznie wzmiankowanej osadzie. Niejasności potęguje fakt, że niektóre zbiorniki, już wydatowane metodą radiowęglową, są późniejsze niż osada. Nie można wykluczyć także istnienia wśród badanych wokół osady przemysłowej aluwiów - pozostałości po stawach bobrowych, funkcjonujących przed jej posadowieniem (Ablamowicz, Śnieszko, w druku).

Na podstawie badań dendrologicznych zarówno drewna wydobytego z wydatowanych torfowisk, jak i węgielków z obiektów archeologicznych, można sądzić, że jednym z atutów dla posadowienia osady bazującej na wytopie ołowiu były zasoby wysokoenergetycznego drewna do wypału. Stwierdzono tu obecność drzew z lasów należących do klasy *Quercetoroboli-petraeae* oraz *Querceto-Fagetea* (Sady 2003, 2003a, 2005, 2006). Osada „przemysłowa” z XII wieku była jedynie epizodem osadniczym w średniowieczu. Z przekazów pisanych wynika, że do XVI-XVII wieku obszar zlewni w rejonie Wojkowic Kościelnych porastał bór mieszany, grądy dębowo grabowe, a w dnie łągi olszynowe (Nowak 1994). Potwierdzają to także badania palinologiczne. Analizy szczątków organicznych, zachowanych w obiektach archeologicznych, wskazują natomiast, że w okresach suchszych w dnie doliny dominować mogły bory sosnowe, a udział łąg był niewielki. Takim suchszym okresem był czas istnienia osady „przemysłowej”. W jej obrębie znaleziono szczątki studni, dokumentującej niski stan ówczesnych wód w dnie doliny. Było ono nie tylko dostępne dla osadnictwa, ale również drożne, co umożliwiało dostawę rudy i drewna do dowolnego miejsca. Po zaniku osady dno uległo podtopieniu, a wysoki stan wody utrzymywał się prawdopodobnie do dziś. Jeszcze przed rozpoczęciem prac ziemnych, związanych z budową drogi do lotniska w Pyrzowicach, badane fragmenty dna doliny były zabagnione i porośnięte łągami olszowymi.

Wahania poziomu wody w dnie doliny Czarnej Przemszy zachodziły w holocenie prawdopodobnie wielokrotnie. Znalazło to odbicie w morfologii pokrywy glebowej. W poziomach wzbogacania gleb napiaskowych, rozwiniętych w dnie doliny, powszechne są cechy oksydoredukcyjne, a lokalnie w stropie gleb biellicowych wykształcone są miększe poziomy akumulacji próchnicy gleb łąkowych.

PODSUMOWANIE

Zestawienie wyników poszukiwań śladów osadnictwa pradziejowego we fragmentach dolin Kłodnicy i Czarnej Przemszy wskazuje, że jego lokalizacja w głównej mierze była uwarunkowana potrzebami gospodarczymi. O usytuowaniu w dnie doliny Czarnej Przemszy XII-wiecznej osady, związanej z wytopem rud ołowiu, decydowała obecność surowca w bliskim sąsiedztwie i korzystne w owym czasie stosunki wodne. Było to osadnictwo krótkotrwałe.

Rolnicze osadnictwo pradziejowe w badanym fragmencie doliny Kłodnicy utrzymywało się przez znacznie dłuższy okres czasu (osada lużycka istniała około 600 lat). Opierało się ono głównie na eksploatacji zróżnicowanych zasobów glebowych obszaru położonego powyżej dna. Zmieniające się podczas istnienia kolejnych osad stosunki wodne w dnie doliny nie ograniczały w istotny sposób eksploatacji jej zasobów.

LITERATURA:

- Ablamowicz D., 2001: Wyniki badań ratowniczych na stanowiskach zagrożonych zniszczeniem wskutek budowy autostrady A-4 w województwie śląskim w latach 1996-1999 [w:] Ogólnopolski program ochrony archeologicznych dóbr kultury zagrożonych budową autostrad. Raport 96-99. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 1996-1999, „Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych”, seria B: Materiały archeologiczne, t. IB/2001, s. 292-307.
- Ablamowicz D., 2001a: Wielokulturowa osada w Łanach Małych koło Gliwic w świetle badań ratowniczych, (w:) Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku, s. 67-78.
- Ablamowicz D., Ablamowicz R., Kühnel I., Pawliński M., Podyma D., 2004 (niepubl.): Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych – Wojkowice Kościelne stan. 4, gm. Siewierz w obrębie inwestycji „Droga do lotniska w Katowicach, etap I. Budowa Węzła „Podwarpie” i remont drogi krajowej Nr 1”, Katowice (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Ablamowicz D., Śnieszko Z., 2001: Osadnictwo kultur rolniczych w dorzeczu środkowej Kłodnicy a atrakcyjność krajobrazu (Farming Settlement In the Middle Basin of the Kłodnica River and the Landscape Attractiveness), Sprawozdania Archeologiczne t. 53, s. 35-84.
- Ablamowicz D., Śnieszko Z. (red.), 2004: Zmiany środowiska geograficznego w dobie go-spodarki rolno-hodowlanej. Studia z obszaru Polski (Geographical Environment Changes In the Period of Farming and Breeding Economy. Studies from Poland's Area), Muzeum Śląskie, Katowice.
- Ablamowicz D. Śnieszko Z., w druku: Zmiany środowiska w okresie subatlantyku na podstawie danych ze stanowiska w Wojkowicach Kościelnych koło Siewierza (Wyżyna Śląska); Environment Changes in the Subatlantic Period on Example Research in the Site Wojkowice Kościelne near Siewierz (Silesia Highland), Uniwersytet Łódzki.
- Ablamowicz R., Ablamowicz D., Pawliński M., Podyma D., 2003 (niepubl.): Wyniki uzupełniających archeologicznych badań rozpoznawczych – powierzchniowych w obrębie inwestycji „Droga do lotniska w Katowicach, etap I. Budowa Węzła „Podwarpie” i remont drogi krajowej Nr 1”, Katowice (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Ablamowicz R., Makowiecki D. (red.), 2003: Archeozoologia (Archeozoology) 21, Polska Akademia Nauk-Muzeum Śląskie w Katowicach, Katowice-Poznań.
- Foltyn E. M, Foltyn E., Waga J. M., 2004: Przemiany osadnictwa w dorzeczu Rudy w dobie gospodarki rolno-hodowlanej (od neolitu po wczesne sredniowiecze); Settlement Changes in the Ruda Bassin in the Period of Farming and Animal Breeding Economy (from Neolithic do Early Middle Ages [w:] Zmiany środowiska geograficznego w dobie gospodarki rolno-hodowlanej. Studia z obszaru Polski (Geographical Environment Changes In the Period of Farming and Breeding Economy. Studies from Poland's Area), (red.): D. Ablamowicz, Z. Śnieszko, Muzeum Śląskie, Katowice, s. 293-314.

- Klimek K., 1996: The Ruda river alluvia as indicator of 1000 years degradation of the Rybnik Plateau [w:] *Geneza, litologia i stratygrafia utworów czwartorzędowych* (red.): A. Kostrzewski, UAM, Poznań, s. 155-166.
- Klimek K., 1999: A 1000 Year Alluvial Sequence as an Indicator of Catchment/Floodplain Interaction: The Ruda Valley, Sub-Carpathians, Poland [w:] *Fluvial Processes and Environmental Change*, (red.): A. G. Brown, A. A. Quine, John Wiley & Sons Ltd., Wiley, s. 329-343.
- Klimek K., Kocel K. (red.), 1997: *Odzwierciedlenie zmian klimatycznych ostatniego 1000-lecia w środowisku przyrodniczym*, Polska Akademia Nauk - Uniwersytet Śląski Wydział Nauk o Ziemi, Sosnowiec.
- Klimek K., Kocel K. (red.), 1998: *Rola człowieka prehistorycznego w przemianach środowiska przyrodniczego*, Polska Akademia Nauk Komitet Badań Czwartorzędu - Uniwersytet Śląski Wydział Nauk o Ziemi, Sosnowiec.
- Kułtuniak J., 1992: *Słowo wstępne (Foreword)*. *Rzeki. Kultura-cywilizacja-historia*, t. 1, s. 11.
- Noga Z., 1994: *Osadnictwo i stosunki własnościowe w księstwie siewierskim do 1790 roku* [w:] *Siewierz. Czeladź. Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego* (red.): F. Kiryk, Muzeum Śląskie, Katowice, s. 165-158.
- Nowak W. A., 1994: *Środowisko przyrodnicze, Siewierz. Czeladź. Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego* (red.): F. Kiryk, Muzeum Śląskie, Katowice, s. 13-46.
- Rymut K., 1994: *Nazwy wsi i miast dawnego księstwa siewierskiego* [w:] *Siewierz. Czeladź. Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów Siewierza i księstwa siewierskiego* (red.): F. Kiryk, Muzeum Śląskie, Katowice, s. 47-71.
- Sady A., 2003 (niepubl.): *Wstępne wyniki analiz botanicznych materiałów z miejscowości Wojkowice Kościelne (badania 22.09 – 1.10. 2003 r.)*, Katowice (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Sady A., 2003a (niepubl.): *Wyniki analizy botanicznej materiałów z miejscowości Wojkowice Kościelne, gm. Siewierz, woj. śląskie, Katowice* (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Sady A., 2005 (niepubl.): *Wyniki analizy botanicznej materiałów z miejscowości Wojkowice Kościelne, gm. Siewierz, woj. śląskie, Katowice* (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Sady A., 2006 (niepubl.): *Przeczyce st. 7, gm. Mierzęcice, woj. śląskie – analiza materiałów botanicznych*, Katowice (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Śnieszko Z., 2005 (niepubl.): *Ewolucja środowiska geograficznego w pradziejach na podstawie badań w okolicy stanowiska archeologicznego w Wojkowicach Kościelnych, gm. Siewierz, woj. śląskie, Sosnowiec* (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Śnieszko Z., 2006 (niepubl.): *Warunki środowiskowe określające lokalizację XII - wiecznej osady „przemysłowej” w Przeczycach, Sosnowiec* (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Śnieszko Z., Karwowski Ł., 1998 (niepubl.): *Uwarunkowania osadnictwa pradziejowego w Łanach Małych (ekspertyzy prób geologicznych, ceramiki i polepy)*, Sosnowiec (*archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach*).
- Waga M., Kocel K. (red.), 2003: *Człowiek w środowisku przyrodniczym – zapis działalności*, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec.
- Wójcicki K. J., Nita M., 2004: *Dolina dolnej Kłodnicy w dobie pradziejowego i wczesnośredniowiecznego osadnictwa – zapis w formach i osadach* [w:] *Zmiany środowiska geograficznego w dobie gospodarki rolno-hodowlanej. Studia z obszaru Polski (Geographical Environment Changes In the Period of Farming and Breeding Economy. Studies from Poland's Area)* (red.): D. Abłamowicz, Z. Śnieszko, Muzeum Śląskie, Katowice, s. 2532-268.
- Wójcik A., Bartczak A., 2006 (niepubl.): *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych – Przeczyce stan. 7, gm. Mierzęcice w obrębie inwestycji „Budowa drogi ekspresowej S-1 Pyrzowice – Podwarpie, woj. śląskie. Etap II. KM 1+558,35 – KM 11+004,56”, Łódź* (*archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach*).

SUMMARY

VALLEYS AND PRIMAЕVAL SETTLEMENT. INVESTIGATIONS IN THE KŁODNICA AND CZARNA PRZEMSA VALLEYS

During interdisciplinary archaeo-environmental investigations in the Kłodnica and Czarna Przemsza valleys, the attention was paid to specific role of physiographic features of valleys in the selection of places of primeval settlement location. The presentation includes data obtained in the investigations of the Kłodnica valley near Lany Małe and the Czarna Przemsza valley along the section Wojkowice Kościelne – Przeczyce. In the first case, the area of repeating phases of intensive settlement was connected with over-flood broad flat polygenetic surface located 4-6 m over the valley bottom. The settlement within the flood plain was not determined. The settlement in this areas had a repeating and long-term character. In the second case, the settlement was determined only in Middle Ages in the fragment of a broad sandy bottom adjacent to slopes covered by weathering material developed on limestones and dolomites.

In the Kłodnica valley the values for settlement development since the early bronze age included biodiversity of primeval landscape of over-flood plain, differentiation of soil cover and presence of minerals for ceramics production. There was only insignificant influence of changeable hydrological relations in the valley bottom on settlement development.

In the Czarna Przemsza valley the location of settlement in Middle Ages (12th century) was influenced by the presence of low-fusible cerusite in the neighbouring slopes and low at that time river stages.

dr Dominik Ablamowicz

Uniwersytet Śląski

Wydział Nauk o Ziemi

Katedra Paleogeografii i Paleoekologii Czwartorzędu

ul. Będzińska 60

41-200 Sosnowiec;

Muzeum Śląskie w Katowicach

al. W. Korfańskiego 3

40-005 Katowice

e-mail: archeo@muzeumslaskie.art.pl

Prof. dr hab. Zbigniew Śnieszko

Uniwersytet Śląski

Wydział Nauk o Ziemi

Katedra Paleogeografii i Paleoekologii Czwartorzędu

ul. Będzińska 60

41-200 Sosnowiec